

UOT:37.

**ŞAĞIRDLƏRİN ƏDƏBİ-BƏDİİ KOMPOZİSİYALAR VASİTƏSİLƏ İNKİŞAFININ
HƏYATA KEÇİRİLMƏSİ ÜÇÜN PSIXOLOJİ VƏ PEDAQOJİ ŞƏRAİT***Ağayeva Esmira Azər qızı**Azərbaycan Respublikası Təhsil İnstitutu**aagayevaesmira@gmail.com**<https://orcid.org/0009-0004-9691-5009>*

Xülasə: *İnsan cəmiyyətinin indiki mərhələsində cəmiyyətinin keyfiyyətləri şəxsiyyətin savadına əsaslanan mənəvi-intellektual potensialı ilə müəyyən edilir. İnformasiya əsrində savadlılıq üçün zəruri şərt müəllimlərdən əhalinin yüksək nisbətidir və daha da vacibi, əhalinin fəal oxuduğu zamandır. Uşaqların ədəbiyyat oxuması pedaqogika üçün daim aktual olan problemlərdən biridir. Hazırda onun əhəmiyyəti müasir mədəni-sosial vəziyyətlə bağlı müşahidə olunur. İnsan üçün kitab həmişə əxlaqi, estetik və mənəvi dəyərlərin dərk edildiyi dünyaya açılan pəncərə olub. Ədəbi əsərin qavranılması prosesi fəal yaradıcılıq fəaliyyətini əhatə edir, bu zaman oxucu müəllimin mətni əsasında onun fərdi baxışını əks etdirən ikinci dərəcəli obrazlar yaradır. İkinci dərəcəli obrazların müxtəlifliyi (yazılı, musiqili, vizual, teatral) bədii aləmi müxtəlif rəqəmlərdən dərk etməyə imkan verir, nəticədə dolğun, çoxşaxəli, sintezləşdirilmiş obraz yaradır. Tədqiqatın əsas məqsədi ibtidai sinif şagirdlərinin bədii ədəbiyyatı oxuyarkən qavrayış səviyyəsini yüksəldəcək bədii mətnlərin oxunması və təhlili xüsusiyyətlərini müəyyən etmək, təhsilçilərin müasir tələblərə cavab verən standartlarla bu prosesi sürətləndirməkdən ibarətdir.*

Açar sözlər: ədəbi-bədii kompozisiyalar, uşaq psixologiyası, psixoloji və pedaqoji vəziyyət

Ключевые слова: литературно-художественные произведения, детская психология, психолого-педагогическая ситуация

Key words: literary and artistic works, children's psychology, psychological and pedagogical situation

Ədəbi əsərin öyrənilməsində musiqili, vizual və teatral ikinci dərəcəli obrazların yaradılması bədii qavrayışın inkişafına kömək edir, kiçik yaşlı şagirdlərin yaradıcılıq fəaliyyətinin palitrasını genişləndirir. Ədəbi əsərin dərk edilməsi prosesində fəal yaradıcı fəaliyyəti xarakterizə edən gənc şagirdin ədəbi-bədii inkişaf dinamikasının meyarları qavrayışın emosionallığı, ikinci dərəcəli obrazların yaradılmasında fəallıq, bədii obrazı çevirmək bacarığı, qavrayışın tamlığı, qavrayışın adekvatlığı, mühüm rol oynayır. Statistikaya görə günümüzdə oxuculuq sayına görə dünya siyahısında aşağı yerləri tutduğumuz bu gün bu problemin nə qədər ciddi olduğunu ortaya qoyur. Ədəbi əsərlərin günümüzdə oxunmamasının gələcəkdə bir çox problemlərə yol açacağı faktı qaçılmazdır. Bədii ədəbiyyatın oxunmaması, sonradan müəyyən pəncərələrdən dünya ilə ünsiyyət imkanının olmaması insanı sosiallaşmaq, biliyi, adət-ənənələrini, mədəniyyətini mənimsəmək imkanından məhrum edir, aqressiv mühitdən və tənhalıqdan özünə güvənməmək təhlükəsi yaradır. Bununla yanaşı, ibtidai məktəb yaşlı uşaqlar arasında müəllimə maraq da hələ də kifayət qədər yüksək deyil [1, s.132-135]. Günümüzdə orta məktəb şagirdləri arasında oxumağa, müəllimə azalma tendensiyası müşahidə olunur. Müəllimə marağın itməsinin səbəbləri müəllimə mədəniyyətinin əsaslarının düzgün qoyulmaması, kitabla işləmək

vərdişlərinin zəif olması, onunla ünsiyyətdən həzz ala bilməməsidir ki, bunlar da ibtidai məktəbin vəzifələridir. Həmçinin bütün unlar uşaqların yaradıcılıq potensialının zəifləməsi, yaradıcı hərəkətlər dairəsinin yoxsullaşması, hiss təəssüratlarının və sensor-harmonik fəaliyyətin kəskin daralması ilə əlaqələndirilir.

Son onillikdə kiçik yaşlı məktəblilərin ədəbi təhsilinə maraq yaratmaq üçün bir sıra addımlar atılmışdır [6, səh.157-158]. Təhsilə yeni baxış pedaqoji ictimaiyyətdə kök salaraq, haqlı olaraq orta təhsildən əvvəlki hazırlıq mərhələsi kimi deyil, həm də mənalı idrak fəaliyyəti ilə xarakterizə olunan bir yanaşma metodu kimi tətbiq olunaraq, təhsilənlərin və təhsilverənlərin inkişafında əhəmiyyətli dərəcədə özünü göstərir. Mütaliənin bir proses kimi vəzifələri müəyyən edilərkən, hazırda onun nəinki tətbiqi əhəmiyyəti (müxtəlif elmi sahələrdə bilik əldə etmək üçün) vurğulanır, həm də bədii ədəbiyyatın mütaliəsinin estetik inkişafı üçün imkanları göstərilir. Mütaliə bu gün də kifayət qədər aktuallığını saxlayaraq, şagird və müəllim üçün əsaslı mənbə, bilik rolunu oynayır. Tədrisən, şagird üçün nəzərdə tutulmuş və icazə verilən çərçivədə düşünməyə, yaratmağa imkan verən baxışlar və onların tətbiqi pedaqogikası, tədris praktikasını tərk edir. Təbii ki, bu müsbət bir tendensiya və bu gün şagirdin sərbəst şəkildə özü qərar verməsi demokratik cəmiyyətin inkişaf prinsiplərinə əsaslanır. Şagird sərbəst şəkildə istədiyi bədii ədəbiyyatı, mütaliə edə bilər. Alimlər Z.N. Novlyanskaya, T.G. Romzaeva, X.İ. Temirov vurğulayır ki, bugünkü cəmiyyətin tələbi hələ kifayət qədər öyrənilməmişdir. Şagirdin bədii əsəri tam qavraması, qavrayış səviyyələrinin vahid təsnifatına uyğun olaraq qiymətləndirilməsi və işin təhlili prosesində adekvat qavrayış formalaşması birgə (müəllimlər və şagirdlər) düşünülməli və təhlil olunmalıdır. Bu da, zaman keçdikcə şagirdin mənəvi dünyasının inkişaf etməyinə imkan verəcəkdir [2, səh.70-72]. Eyni zamanda, ibtidai siniflərdə, sinifdə və sinifdənkənar oxunun müasir metod və texnologiyalardan istifadə edərək müəllimlər tərəfindən səmərəli istifadə olunması prioritet istiqamətlərdəndir. Şagird asanlıqla, istədiyi kitabı istifadə etdiyi elektron daşıyıcıya yükləyir və oxuyur. Bu da öz növbəsində həm vaxt itkisini azaldır, həm də rahat şəkildə bütün kitabı kiçik bir daşıyıcıda birləşdirir. Problem yalnız yuxarı sinif şagirdləri üçün deyil, ibtidai sinif şagirdləri üçün də həll olunmalıdır. İbtidai sinifdə şagirdlərin fənlərin öyrənilməsinə, xüsusilə də kiçik yaşından mütaliəyə marağı çox vacibdir. Bu ilk növbədə gələcəkdə şagirdin bir şəxsiyyət kimi formalaşmasında, əsas amillərdən biridir. Bildiyimiz kimi, mütaliə özünüifadənin, nitqin əlifbasıdır. Şagirdin gələcəkdə öz fikrini aydın ifadə etməsinə gedən yol mütaliədən, söz ehtiyatının zəngin olmasından başlayır. Bu aspektdə müəllimin düzgün istiqamətləndirməsi, düzgün yol göstərməsi çox vacibdir [5, səh.350-352]. qiymətlər. Müəllim monitoring apararaq, niyə uşaqların mütaliəyə marağının az olmasını araşdırmalıdır. Xüsusilə ibtidai sinifdə aparılan monitoringin nəticələrinə əsasən ibtidai sinifdə oxumağı öyrətməyin müasir formaları müəyyən olunmalıdır. Lazım gələrsə, seçmə üsulu ilə müxtəlif yollarla, şagirdin kitaba maraq oyanmasına şərait yaradılmalıdır. Bütün mənfə halların aradan qaldırılması üçün nə etməliyəm sualını hər müəllim ilk növbədə özünə verməlidir.

Rus pedaqogikasının baniləri K.D. Uşinski və Y. Polyana bədii mətnlərlə işləməyin əsaslarının şagirdin inkişafına böyük töhfələr verdiyini öz əsərlərində qeyd etmişdilər. Bundan başqa L.N. Tolstoyun uşaq ədəbiyyatına verdiyi tövhələr, uşaq mütaliəsi prosesinin bir sıra müasir mütərəqqi oxu üsullarında əsas olan təlimatları tərtib etməyə imkan verdi. Zamanında L.N. Tolstoy uşaq yaradıcılığına diqqət yetirən və uşağın ona xas olan hər şeyi təzahür etdirməsi üçün "şərait yaratmaq" zərurəti haqqında danışanlardan biri olmuşdur. Həmçinin o, öz növbəsində əsərin məzmununun mənimsənilməsi ilə estetik qavrayış

arasındakı ziddiyyətin metodoloji problemini ilk müəyyən edənlərdən biri hesab olunur. Bədii ədəbiyyat oxumağın bu iki komponentinin üstünlüyü ilə bağlı müzakirələr hələ də davam edir. K.D. Uşinski məktəbin ən mühüm vəzifələrindən birini “uşağı kitabla ağılabatan söhbətə öyrətməkdə” görürdü [9, səh. 265-266]. Bu problemi həll etmək üçün müəllim müxtəlif iş növləri əsasında oxuduqlarının məzmunu, təhlili və mənimsənilməsi üzərində işləmək üçün əlverişli şərait yaratmalıdır [3, səh. 95-96]. Respublikada inkişafın keçid mərhələsi şəraitində tərbiyə və təhsilin müasir tələbləri nəzərə alınmaqla müasir fərdi və ictimai şüur formalaşır, şüur formalaşdıran dərslərlərin keyfiyyəti daim yüksəlir. Akademik M.Lütfulloyevin fikrincə, ibtidai siniflərdə oxu dərsləri didaktik və tədris planlarının utilitar məqsədlərindən əlavə, bədii əsərlərin uşaqlar tərəfindən adekvat qavranılması ilə bağlı problemin həllinə hesablanmalıdır. Çox vaxt bədii əsəri oxuyarkən uşaqlar təsvir olunanları qeyri-dəqiq və hətta səhv qəbul edirlər, çünki oxu dərslərində müəllim bədii ədəbiyyatla bağlı qabiliyyətləri məqsədyönlü şəkildə inkişaf etdirmir. Akademik F.Şərifzoda iddia edir ki, bədii əsəri obrazlı təhlil etmək bacarığı öz-özünə formalaşmışdır. Əgər bu yoxdursa, o zaman oxucu yalnız personajların əsas hərəkətlərini qavrayır, süjetin gedişatını izləyir və əsərdə onu çətinləşdirən hər şeyi qaçırır. Bu oxu tərzində uşaqlarda sabitləşir və hətta yetkinlik yaşına qədər də davam edir. F.Şərifzodun fikrini davam etdirən professor R.K. Qurbanov yazır ki, şagirdin qüsurlu qavrayış mexanizmi və həqiqi bədii əsərdən uzaqlaşması əsərin süjet xətti və obrazları haqqında mücərrəd fikir formalaşdırır. Şagird sxematik fikirləri mənimsəyir, bəzən əzbərləyir lakin mahiyyətini dərk etmir, əsəri açmağa bilmir [4, səh. 40-42]. Bu isə sonradan şagirdin təxəyyülündə bir sıra problemlərin meydana gəlməsinə yol açır. Bundan çıxış yolu əsərin və obrazların geniş təhlil olunması, əsas məğzin, ideyanın orta qoyulmasında şagirdə dəstək olan müəllimin ona yaradıcı yanaşmasıdır. Beləliklə, tədqiqatın göstərdiyi kimi, bədii ədəbiyyat təkcə təhsil deyil, həm də şagirdlərin şəxsiyyətinin inkişafının tərbiyəvi vəzifələrini həll edir. Bədii əsərlərin oxunması ibtidai sinif şagirdlərində əxlaqi fikirlərin formalaşmasına, hiss və emosiyaların inkişafına kömək edir [7, səh. 199-200]. Uşaqlar dostlara, sinif yoldaşlarına, qohumlara münasibət haqqında konkret fikirləri genişləndirirlər. Uşaq artıq məktəb yaşlarından özündə ədəbiyyat bazası formalaşdırmağa başlayır. İbtidai sinif şagirdləri üçün psixikasının özəlliklərinə görə onlara çatdırılan, bildikləri, oxuduqları hər şeyə təsirli cavab vermək istəyi yüksəkdir. Məhz buna görə onlarda oxumağa, mütaliyəyə meyl fəal inkişaf edərsə, onda şagirdin təfəkküründə təkcə hərflərin formalaşması prosesləri baş verməyəcək, həm də oxuduqları təəssürlərin xarici ifadə anı olacaq, ki, bu bizim tədqiqatın aktuallığını ifadə edir [8, səh.64-65].

Düşünürük ki, tədqiqatın mövzusu ibtidai sinif şagirdlərinə düzgün ədəbi nitqin formalaşmasına töhfə verən bədii əsərləri oxumaq və təhlil etməklə yanaşı, şagirdlərin yaradıcı istiqamətdə öz potensiallarını göstərmək imkanını da ortaya qoyacaq.

Ədəbiyyat

1. Azərxoş Mojqan. Oxuma pozğunluğu olan uşaqlarda intellektin diaqnostik testləri Doktorluq dissertasiyası. 1998.S. 132-135.
2. Atkinson R. İnsan yaddaşı və öyrənmə prosesi.- M.: Tərəqqi. 1980.S.84.
3. Babanski Yu.K. "Təhsil prosesinin optimallaşdırılması". M.: Maarifçilik. 1982.S. 108.
4. Vasilyeva M.S., Smorokova M.İ., Svetlovskaya N.N. İbtidai siniflərdə oxunun öyrədilməsi metodikasının aktual problemləri. M. Maarifçilik. 1997. S.95.

- 5.Voronov. L.İ. Şəxsiyyətin formalaşması problemləri: altında. red. DI. Feldstein. 2-ci nəşr - M "Praktik Pedagogika İnstitutu" nəşriyyatı .- Voronej: NPO "MODEYU /", 1997. 352s.
- 6.Omorokova M.I. Kiçik məktəblilərin lüğətində qiymətləndirici elementlər // Nitqin inkişafı / Ed. N.S. Rojdestvenski.- M.: Maarifçilik, 1970.- 158 s.
- 7.Svetlovskaya H.H. 1-ci sinifdə sinifdənkənar oxu. M.: 101. Maarifçilik, 1981.- S. 200.
- 8.Tixomirov D. T. İnkişaf, müstəqil oxumaq bacarığı /1. Alt. Tül. 1989. S. 64-65.
- 9.Ushinsky K.D. Əsərlər toplusu.- M .: APN RSFSR, 1949.-S. 265-266.

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ УСЛОВИЯ РАЗВИТИЯ УЧАЩИХСЯ ЧЕРЕЗ ЛИТЕРАТУРНО-ХУДОЖЕСТВЕННЫЕ ПРОИЗВЕДЕНИЯ

Агаева Эсмira Азер кызы

Резюме

На современном этапе качества человеческого сообщества определяются духовным и интеллектуальным потенциалом на базе грамотности индивидуума. Необходимое условие грамотности-высокая доля читающего населения, и что ещё более важно, когда население читает активно. Чтение литературы детьми-проблема неизменно актуальная для педагогики. В настоящее время наблюдается её важность в связи с современной культурной и социальной ситуацией. Для человека книга всегда оставалась окном в мир, через который постигаются нравственные, эстетические и духовные ценности. Процесс постижения литературного произведения предполагает активную творческую деятельность, в ходе которой читатель создаёт на основе авторского текста вторичные образы, отражающие его индивидуальное видение. Многообразие вторичных образов (письменных, музыкальных, изобразительных, театральных) позволяет постигать художественный мир с разных сторон, создавая в результате полноценный, многогранный, синтезированный образ.

PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL CONDITIONS OF DEVELOPMENT OF STUDENTS THROUGH LITERARY AND ARTISTIC WORKS

Agayeva Esmira Azer

Summary

At the present stage, the qualities of the human community are determined by the spiritual and intellectual potential based on the literacy of the individual. A necessary condition for literacy is a high proportion of the reading population, and more importantly, when the population is actively reading. Reading literature by children is a problem that is invariably relevant for pedagogy. At present, its importance is observed in connection with the modern cultural and social situation. For a person, a book has always remained a window into the world through which moral, aesthetic and spiritual values are comprehended. The process of comprehension of a literary work involves active creative activity, during which the reader creates secondary images based on the author's text that reflect his individual vision. The variety of secondary images (written, musical, visual, theatrical) allows you to comprehend the artistic world from different angles, creating a full-fledged, multifaceted, synthesized image as a result.

Rəyçi:prof.Adil Əsədov

Daxil olma tarixi 20 sentyabr 2023-cü il